

**ЕКОНОМІЧНА СУТНІСТЬ КАПІТАЛУ, ЯК
ОСНОВНОЇ КАТЕГОРІЇ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО КАПІТАЛУ**

Економічну сутність інтелектуального капіталу не можливо визначити без зосередження економічної думки на понятті «капітал». Ще в XVII ст. такий напрям економічних учень, як меркантилізм, уже розглядав поняття «капітал», але здебільшого це стосувалося торгового капіталу.

Проблемні питання економічної сутності, управління, структури, оптимізації, методології і організації обліку та контролю капіталу розглянуто в наукових розробках вітчизняних та зарубіжних авторів, а саме: Андрійчук В.Г., Галузинський С.А., Барьшников І.В., Бутинець Ф.Ф., Валуєв Б.І., Джамай Е.В., Джуно Н.Н., Марченко В.М., Мендрул О.Г., Соколов Я.В., Сопко В.В., Сухарева Л.О., Нападівська Л.В., Кузьмінський А.М., Кужельний М.В., Петрик О.А., Чумаченко М.Г., Швиданенко Г.О., Шевчук Н.В., Шим Дж. К., Сигел Дж. Г., Шеремет А.Д.

Як зазначає професор Нападівська Л.В., ціна запасу капіталу у вигляді знань і навичок, якими володіє працівник і які придбані ним завдяки освіті та професійній підготовці, включаючи практичні навички, становлять певний запас продуктивного капіталу [2, с. 355].

Валуєв Б.І. у праці «Деякі актуальні проблеми бухгалтерського обліку нематеріальних активів промислових підприємств» зазначає, що інтелектуальний капітал існує як категорія не тільки в уявленнях дослідників, але й певним чином відображається в обліку на практиці, тому він має бути оцінений і зарахований на баланс, оскільки у такому випадку між ним та іншими складниками загального капіталу різниці не існує.

Погоджуємось з думкою автора Швиданенко Г.О., яка цілком обґрунтовано зазначає, що сутність будь-якої економічної категорії завжди проявляється через функції. Вони є похідними від сутності, яку вони виражають, і показують, у який спосіб реалізується суспільне призначення цієї категорії. Тому основними функціями інтелектуального капіталу є: накопичувальна, виробнича, відтворювальна, стимульована, забезпечення підвищення продуктивності праці, конкурентоспроможності, економічного зростання [3, с. 364]. В результаті аналізу досліджень провідних вчених – економістів слід зазначити, що економічна сутність інтелектуального капіталу має ряд ознак загальної категорії капітал, але наряду з цим має і ряд особливостей, які потребують подальшого дослідження.

Для визначення економічної сутності інтелектуального капіталу вкрай необхідними є дослідження взаємозв'язку з категорією загального капіталу підприємства. Для побудови класифікації інтелектуального капіталу важливим питанням є групування його елементів за видами й розміщенням та джерелами утворення і призначенням. Відповідно, інтелектуальний капітал, як складова капіталу підприємства повинен мати всі його ознаки, що вплинуть на методологію і організацію обліку та контролю. Тому, дана проблема має ряд вагомих аргументів для підтвердження її актуальності в процесі розвитку нової економіки в Україні, основою якої є знання.

Аналіз результатів наукових праць сучасних авторів показав, що основними завданнями для вирішення зазначених проблемних питань є процес формування економічної сутності інтелектуального капіталу. Тому дослідження категорії «капітал» є метою даної статті.

Вагомий внесок до еволюційного розвитку поняття «капітал» зробив такий напрям вивчення політичної економії, як класична школа (представники цієї школи – Франсуа Кене, Адам Сміт, Давід Рікардо, Джеймс Мілль).

Природно, що найяскравішим представником марксистської економічної теорії є класик економічної теорії взагалі Карл Маркс. Розглянемо основні трактування поняття «капітал» у його теорії.

У I томі «Капіталу» визначається загальна формула капіталу. Кожний новий капітал на товарному ринку, ринку праці або грошовому ринку, незмінно появляється у вигляді грошей, - грошей, які шляхом відповідних процесів повинні перетворитись у капітал. Гроші як гроші та гроші як капітал спочатку відрізняються один від одного лише різною формою обігу.

Безпосередня форма товарного обігу є $T - G - T$, перетворення товару у гроші та обернене перетворення грошей у товар, продаж заради купівлі. Але наряду з цією формою ми знаходимо іншу, специфічно відмінну від неї, форму $G - T - G$; перетворення грошей в товар та обернене перетворення товару в гроші, куплю заради продажу. Гроші, окреслюючи під час свого руху цей останній цикл,

перетворюються у капітал, стають капіталом і за своїм призначенням представляють собою капітал [1, с. 157, 158].

Значна увага приділялася визначенню категорії «капітал» представниками німецької національної політекономії (Фрідріх Ліст, Карл Бюхер), неокласичної політекономії (Альфред Маршалл, Джон Бейтс Кларк, Кнут Віксель).

Еволюцію визначення поняття «капітал» та трактування його представниками різних економічних шкіл подано авторами Г.О. Швиданенко та Н.В. Шевчук [3, с. 361-365], що представлено у табл. 1.

Таблиця 1

Генезис категорії «капітал»

№	Автори	Визначення категорії «капітал»
1	Франсуа Кене (1694 – 1774)	Капітал - це засоби виробництва, які можна придбати за гроші. Складовими капіталу є щорічні витрати та витрати на кілька років
2	Адам Сміт (1723 – 1790)	Капітал – головна рушійна сила економічного прогресу. Це запас продукції , що приносить прибуток, за допомогою якого працюють створюються нові блага
3	Давід Рікардо (1772 – 1823)	Капітал – це праця, витрачена на знаряддя, інструмент, будівлі, що беруть участь у виробництві. Це нагромаджена праця, все, що бере участь у виробництві
4	Джеймс Міль (1773 – 1836)	Капітал – джерело вартості, а прибуток - продукт функціонування капіталу
5	Нассау Вільям Сенсор (1790 – 1864)	Капітал - це поєднання трьох факторів: землі, праці, та утримання (утримання – це відмова від невиробничого використання капіталу)
6	Жан Шарль Леонар Сімонд де Сімонді (1773 – 1842)	Капітал – це виробничі запаси, переважно засоби виробництва. Жан де Сімонді виділяє основний і оборотний капітали і, як і Адам Сміт, пов’язує нагромадження капіталу з ощадливістю
7	П’єр Жозеф Прудон (1809 – 1865)	Капітал – це переважно гроші, основною формою яких є лише позиковий капітал
8	Шарль Фур’є (1772 – 1837)	Провідною формою капіталу є торговельний капітал
9	Фрідріх Ліст (1789 – 1846)	Капітал – це матеріальне багатство, природні та набуті здібності людей
10	Е. Бем – Баверк (1889)	У праці «Капітал і прибуток» запропонував теорію, згідно з якою капітал є результатом непрямих методів у виробництві, які неминуче стають причиною того, що споживання переноситься на майбутнє
11	Альфред Маршалл (1842 – 1924)	Капіталом вважав освіту, фахову підготовку, навички та здібності. Ввів поняття «людського капіталу»
12	Джон Бейтс Кларк (1847 – 1938)	Капітал розглядав не як один фактор виробництва, а як два – грошовий капітал і капітальні блага
13	Пол. А. Самуельсон (нар. 1915)	Капітал – це багатство, яке є результатом минулої праці, перебуває у приватній власності і дає прибуток. Якщо капітал не відповідає цим вимогам, то перестає забезпечувати стабільне зростання економіки
14	Кнут Віксель (1851 – 1926)	Запропонував «речове» трактування капіталу як суперечності всіх одиниць заощадженої праці та зекономленої землі, помножених на тривалість періоду заощаджень. Тобто процес нагромадження капіталу розглядався як нагромадження дедалі більшої кількості інвестиційних благ певного виду внаслідок відмови від повсякденного споживання факторів виробництва
15	Чернишевський М.Г. (1828 – 1889)	Капітал – це продукт праці, який служить виробництву
16	Степанов Т.Ф. (1795 – 1847)	Капіталом стають продукти залежно від вживання, якщо вони дають прибуток, а не використовуються для власного вжитку

Як зазначають Г.О. Швиданенко та Н.В.Шевчук, в історичному плані процес формування поняття «капітал» можна простежити, вивчаючи праці названих учених [3, с. 359]. Нині термін «капітал» трактується як авансова вартість, яка в процесі свого руху приносить більшу вартість, тобто самозростає. Беручи до уваги, що капітал – це категорія, яка виражає не стільки технічні чи організаційні, скільки соціально-економічні відносини і, отже, капітал як такий може існувати лише за певних соціально – економічних умов, а саме:

- 1) високорозвинені товарне виробництво та обіг;

- 2) наявність такої мотивації діяльності виробника, як особисте збагачення;
- 3) зосередження в частини суб'єктів господарювання значної частки засобів виробництва, тобто певний ступінь концентрації виробництва і капіталу;
- 4) відсутність власних засобів виробництва в частини суб'єктів господарювання, що змушує їх найматися.

Це трактування капіталу може бути визначене як соціально - економічне. Є також предметно – функціональний і грошовий підходи до визначення сутності капіталу. За предметно – функціональним підходом капітал розглядається як сукупність засобів виробництва, які приносять прибуток власникові, а за грошовим підходом капітал – це вкладення, яке в майбутньому дасть змогу отримати прибуток.

Доходимо висновку, що поняття «капітал» у визначеннях, як правило, характеризується економічними категоріями процесу виробництва, нагромадження та відтворення, а саме: машини і різні знаряддя праці, промислові і торговельні будівлі, склади, «поліпшені землі» (розчищені, осушені, удобрені), «людський капітал», гроші, запаси продовольства, сировина і напівфабрикати, готова продукція, праця, витрачена на знаряддя, інструменти, будівлі, що беруть участь у виробництві, «джерело вартості, а прибуток – як продукт функціонування капіталу», «поєднання трьох факторів: землі, праці та утримання» (утримання – це відмова від невиробничого використання капіталу)», «виробничі запаси, переважно як засоби виробництва, виокремлюючи основний і оборотний капітал», «вартість, що самозростає», «матеріальне багатство, природні та набуті здібності людей», «освіта, фахова підготовка, навички та здібності», «багатство, яке є результатом минулої праці, перебуває у приватній власності і дає прибуток», «продукт праці, який служить виробництву», «засоби виробництва», «фактор виробництва з метою отримання доходу» тощо. Виходячи з наведеного робимо висновок, що поняття «капітал» - це будь-яка матеріальна, чи нематеріальна субстанція, яка належить юридичній або фізичній особі.

Таким чином, еволюція категорії «капітал» дала змогу простежити генерування і зміни поглядів на те чи інше поняття в економічній літературі яка заснована на економічній теорії.

Цілком справедливо слід зазначити, що еволюція категорії «капітал» свідчить також про вагомий дослідження світових класичних шкіл бухгалтерського обліку. Так, представники німецької наукової школи кінця XIX ст., а саме Герстнер Пауль, будучи теоретиком балансоведення, трактував капітал як різницю між активом і кредиторською заборгованістю.

В першій половині XX ст. німецькі учені (Хольцер Г.) стверджують, що фінансовий результат не має самостійного значення і рахунок «Прибутки та збитки» може бути тільки субрахунком до рахунку «Капітал» [4, с. 7].

Отже, за основу обліку береться капітал власника (частина пасиву балансу), а решта рахунків розглядаються як засоби уточнення та інтерпретації капіталу.

Представниками французької наукової школи було сформовано чотири школи, одна з яких надавала визначення обліку з поняття капіталу (Ш. Панчіо) [4, с. 8].

Особливість англо-американської школи бухгалтерського обліку в основі має обґрунтування щодо формування прибутку завдяки капіталу і що прибуток не залежить від вартості майна (актив балансу). Навпаки, від величини доходів фірми залежить оцінка капіталу, тому, що капітал – це актив, здатний генерувати прибуток (І. Фішер) [4, с. 10].

У 1895 р. російським автором І.П. Шмельовим було видано наукову працю в якій викладено теорію розмежування руху цінностей, яке не змінює підсумок балансу (пермутація) та рух цінностей, яке змінює підсумок балансу (модифікація) [4, с. 10].

Бухгалтерський баланс сприймався як документ, який відображає рух капіталу (тобто його кругообіг). Слід зазначити, що першим автором, який підійшов до визначення балансу як способу відображення кругообігу капіталу, був Г. Бідерман (1912 р.) [4, с. 11].

Як свідчить фундаментальна праця Я.В. Соколова, бухгалтерський облік – це тільки розділ прикладної політичної економії зі своїм предметом «капітал», тому і всі поняття бухгалтерського обліку повинні визначатись на основі цієї категорії [5, с. 334].

На підставі наведеного, робимо висновок, що в основу економічних теорій покладено розуміння категорії «капітал», як об'єкта балансу.

Отже ми визначили, що різні учені та практики по різному трактували місце цієї загадкової економічної категорії у бухгалтерському балансі: одні вважали, що капітал – це актив балансу, інші – пасив. Але виникли й треті, хто вважав, що і актив і пасив відображають рух капіталу. Саме вказаний підхід втілює ідея динамічного балансу, який реалізовано в Положеннях (стандартах) бухгалтерського обліку в Україні.

Таким чином, ми дійшли до висновку, що проведені дослідження еволюції категорії «капітал» є основою обґрунтування капіталу як об'єкту обліку, а тому формування активів підприємства відбувається за рахунок інвестування основного та оборотного капіталу, а в залежності від притаманності фінансових ресурсів в структурі пасиву виокремлюють власний, позичений та залучений капітал.

Капітал, як економічний ресурс для підприємства представлено на рис. 1, за розробкою Швиданенко Г.О. та Шевчук Н.В.[3, с. 267].

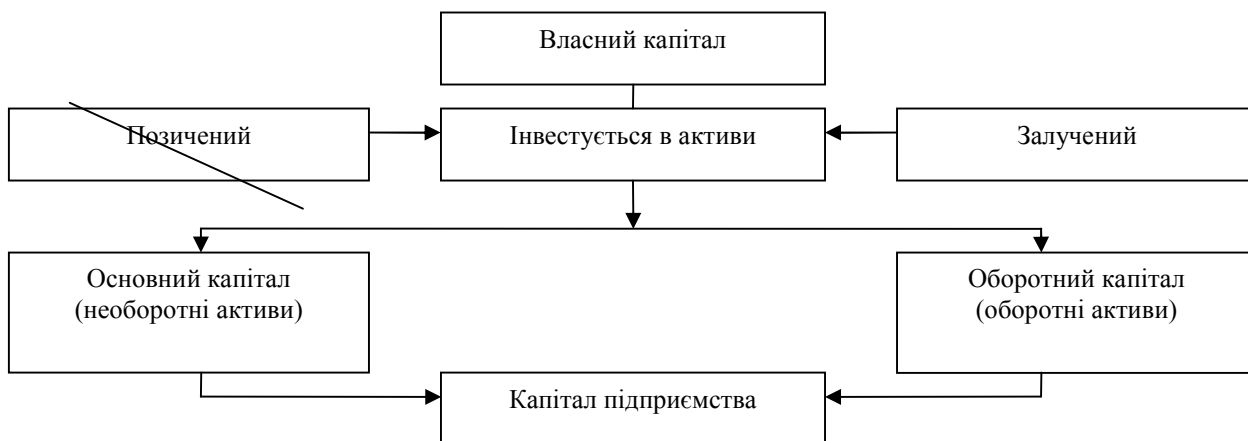

Рис. 1. Капітал підприємства як фактор економічного ресурсу

В результаті визначення понятійно–категоріального апарату та аналізу системи складових об'єктів інтелектуального капіталу маємо підстави стверджувати, що основою економічної категорії «інтелектуальний капітал» виступають такі поняття як: інтелект, власність, інтелектуальна діяльність, інтелектуальна власність, інноваційна діяльність, капітал. Вказані поняття мають різне розуміння за змістом, економічну суть, напрями використання, значення в процесі діяльності господарюючих суб'єктів, ряд не визначених проблем з методології обліку, контролю та оцінки.

Але, вони є об'єктами інтелектуальних ресурсів підприємства, які здатні створювати нову вартість або приносити економічну вигоду в результаті господарської діяльності. Тому, інтелектуальний капітал, з притаманними йому функціями, слід розглядати як узагальнюючу економічну категорію, яка містить сукупність визначених вище понять.

Як прийнято вважати, згідно літературних джерел, термін «інтелектуальний капітал» вперше використав у своїх наукових працях у 1969 р. відомий американський дослідник Дж. К. Гелбрейт. Теоретичні та методологічні дослідження цієї економічної категорії почали проводитись з 90-х років ХХ ст. у працях зарубіжних учених П. Салівана, Т. Стюарта, Л. Едвінссона, Т. Форт'юна, І. Рооса, М. Мелоуна, Д. Даффі, Л. Пруссака, Д. Клейна, Е. Брукінга, Л. Хіроякі та ін.

З початку ХХІ ст. активно досліджуються питання теорії та методології економічної категорії «інтелектуальний капітал» вітчизняними авторами такими як О. Бутнік–Сіверський, Л. Зінов, К. Самарян, В. Олейко, В. Сопко, Л. Нападовська, І. Замула, С. Легенчук, В. Потехіна, Л. Федулова, В. Іванов, В. Базилевич, В. Льїн, Г. Швиданенко, Н. Шевчук та інші.

Зазначаємо, що зарубіжними та вітчизняними авторами надано ряд визначень даної економічної категорії, проведено аналіз сутності інтелектуального капіталу, запропоновано його структуру, класифікацію, методи формування ринкової вартості бізнесу. Але дослідження показують, що інтелектуальний капітал – є нова та складна категорія, яка наряду з економічним обґрунтуванням, оснований на поглядах учених різних поколінь, має низку невизначеностей, пов'язаних з організацією та методологією обліку і контролю.

Варто обмовитися, що проведені результати досліджень, безумовно, мають вагомий внесок і новаторські підходи щодо визначення, обґрунтування сутності та структурування інтелектуального капіталу, але при цьому існує ряд дискусійних питань.

Здійснений аналіз поняття «Інтелектуальний капітал» дає можливість стверджувати, що він є економічною категорією, яка містить ознаки капіталу, а також є його складовою, що дає підстави для визнання його об'єктом обліку і контролю. Але враховуючи специфіку і особливості його економічної сутності (основу складають категорії: інтелект, власність, інновації і капітал) виникає ряд суперечностей щодо його структури, класифікації, методів оцінки та методології і організації обліку і

контролю. Вирішення зазначених питань дасть змогу ефективно та об'єктивно формувати ринкову вартість підприємства, що в умовах національної економіки є особливо важливим фактором розвитку бізнесу. Тому, враховуючи вище викладене, наступним кроком дослідження є пошук шляхів розробки класифікації інтелектуального капіталу, як об'єкта обліку, контролю та оцінки бізнесу, а також низки проблемних питань, які сприятимуть практичному використанню наукових досліджень в умовах розвитку інноваційної економіки в Україні.

Література

1. Маркс К. Капітал, том 1/ Маркс К. - М.: «Видавництво політичної літератури», 1969. – 907с.
2. Швиданенко Г.О. Управління капіталом підприємства: навч. посіб./ Г.О. Швиданенко, Н.В. Шевчук. - К.: КНЕУ, 2007. – 440 с.
3. Теорія бухгалтерського обліку: монографія / [Нападівська Л.В., Добія М., Сандер Ш., та ін.]; за заг. ред. Л.В. Нападівської. – К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2008. – 735 с.
4. Сухарева Л.А. Собственный капитал: организационно-методические аспекты учета и аудита. Научно-практ. пособие./ Сухарева Л.А., Минаева И.В. – Донецк: «Норд-компьютер», 2001. – 103 с.
5. Соколов Я.В. Бухгалтерский учет: от истоков до наших дней / Я.В. Соколов. – М.: Аудит, ЮНИТИ, 1996. – 638с.

Рецензент докт. екон. наук, професор А.В. Шайкан

338.32

*Проволоцька О.М., к.е.н., доцент,
Синичич М.М., магістр,
Криворізький економічний інститут
КНЕУ ім. В. Гетьмана, м. Кривий Ріг*

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ЩОДО ОЦІНКИ ПОТЕНЦІАЛУ ЕНЕРГОЕФЕКТИВНОСТІ ВИРОБНИЦТВА В УМОВАХ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ ГІРНИЧО-ВИДОБУВНОЇ ГАЛУЗІ

Пріоритетним напрямом сучасних стратегій розвитку вітчизняних промислових підприємств є ефективне використання енергетичних ресурсів, в основі якого лежить мінімізація споживання енергетичного ресурсу при отриманні корисного ефекту. Така орієнтація дасть змогу у короткий термін не лише підняти рейтинг конкурентоспроможності нашої держави, але й зайняти гідне місце на світовому ринку, вирішити цілу низку соціально-економічних задач загальнонаціонального характеру. В той же час очікувати на швидку реалізацію вищеперахованих завдань не приходиться, що зумовлено перш за все високою ресурсомісткістю та високим ступенем зносу основних виробничих фондів базових галузей вітчизняної економіки. Не є винятком і підприємства гірничо-видобувної галузі. Технологічне відставання, високий ступінь морального та фізичного спрацювання основних засобів є передумовами високої ресурсо- та енергомісткості, низької енергоефективності виробництва, високої собівартості продукції [1, с. 132]. Слід також зазначити, що частка витрат на енергію у повній собівартості продукції гірничо-збагачувальних комбінатів становить 17 – 25 %, тоді як загальна матеріаломісткість – 35 – 45 %.

Враховуючи відставання України від провідних зарубіжних країн у використанні енергозберігаючих технологій як у видобувній, переробній промисловості, а також у побутовому секторі, проведення економічних досліджень з метою розробки практичних рекомендацій щодо підвищення енергоефективності виробництва промислових підприємств, сприятиме інноваційному прориву в даній галузі. Важливу роль у формуванні теоретичного підґрунтя та розробці практичних рекомендацій щодо створення умов забезпечення енергоефективності економічної системи, окремого виробництва, підприємства відіграють праці як зарубіжних так і вітчизняних науковців: Баранніка В.О., Белоусова В.Н., Веліхова Є., Говдена Д., Джевонса В., Зайцева Б.Ф., Земляного М.Г., Микитенко В.В., Суходолі О.М. та ін.

Незважаючи на значну кількість наукових досліджень в напрямі енергоефективності, окремі питання залишаються недостатньо вивченими і висвітленими в економічній літературі. Так, науковцями приділяється незначна увага взаємозв'язку таких економічних категорій як «потенціал» та «енергоефективність», що обумовлює відсутність єдиного трактування в науковій літературі сутності «потенціал енергоефективності»; методичні розробки щодо визначення потенціалу